

Вступ

Кафедра екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого продовжує започатковану в минулому традицію проведення наукових досліджень, присвячених еколого-правовим проблемам сьогодення¹, у витоків яких були наші вчителі – засновники Харківської наукової школи екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права (Ю. О. Вовк, В. В. Гречко, В. К. Попов, В. О. Чуйков та ін.), роботи яких увійшли до золотой скарбниці не лише української, а й європейської юридичної літератури.

З часу заснування кафедри земельного права та правової охорони природи (1979 р.), згодом перейменованої на кафедру екологічного права (1990 р.), минуло 44 роки. За цей час членами кафедри були захищені 6 докторських та понад 70 кандидатських дисертацій, опубліковані близько 20 монографічних досліджень, підготовлені декілька видань коментарів до Земельного кодексу України (2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007 рр.), Лісового кодексу України (2009 р.), Закону України «Про тваринний світ» (2010 р.), Закону України «Про охорону атмосферного повітря» (2011 р.), Кодексу України «Про надра» (2012 р.), укладений збірник законодавства України про довкілля у двох томах (т. 1 – Засадничі положення, 2006 р.; т. 2 – Поресурсове законодавство, 2006 р.), видані 16 підручників та навчальних посібників із проблем екологічного права та права екологічної безпеки (1986, 1987, 1995, 1996, 1998, 2001, 2005, 2007, 2008, 2009, 2013, 2014, 2015, 2017, 2019 рр.), а також Велика українська юридична енциклопедія (Екологічне право, т. 14, 2018 р.). Усі вони увійшли до національного та всесвітнього фондів правничої освітянської та наукової літератури, з якою мають змогу ознайомитися зацікавлені фахівці.

Вагомим внеском в новітній розвиток наукової школи екологічного права стали монографічні дослідження членів кафедри. Серед них необхідно виділити роботи: докторів юридичних наук – доцентки А. К. Соколової «Флористичне право України: проблеми формування та розвитку» (2009 р.); професора А. П. Гетьмана

¹ Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / А. П. Гетьман, А. К. Соколова, Г. В. Анісімова та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2014. 784 с. (Харків. наук. шк. екол. права).

«Доктрина екологічного права та законодавства України» (2019 р.), професорки Г. В. Анісімової «Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини» (2019 р.), професора В. В. Шеховцова «Перспективи формування і розвитку фауністичного законодавства України» (2020 р.); кандидатів юридичних наук – доцентки В. Л. Бредіхіної «Конституційні засади права громадян на безпечне навколишнє природне середовище» (2008 р.), доцентки М. К. Черкашиної «Юридичні гарантії права природокористування» (2010 р.), доцентки Т. В. Єрмолаєвої (Григор'євої) «Правові засади використання, охорони та відтворення водних живих ресурсів» (2011 р.), доцентки О. О. Савчук «Процедурні правовідносини у лісовому законодавстві України» (2014 р.), доцентки Е. Є. Туліної «Правові засади використання рослинного світу» (2017 р.), асистентки О. О. Статівки «Правове забезпечення природно-заповідного фонду як складового елемента національної екологічної мережі України» (2018 р.), асистентки О. С. Малохліб «Правові засади використання земельних ділянок для житлового будівництва» (2021 р.); а також колективну монографію членів кафедри «Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку» (2014 р.).

Монографію А. К. Соколової¹ присвячено дослідженню теоретичних засад становлення та розвитку флористичного права України. У роботі авторка досліджує системоутворювальні ознаки флористичного права як підгалузі права, формулює його поняття та ознаки, проводить аналіз системи флористичного права. Значної уваги приділяється проблемам права власності й інших прав на об'єкти рослинного світу та визначенню їх особливостей. У монографії проаналізовано стан законодавства про охорону, використання й відтворення рослинного світу, визначено нові підходи щодо його вдосконалення, зокрема запропоновано розроблення та прийняття Флористичного кодексу України.

Монографічну роботу А. П. Гетьмана² присвячено дослідженню проблем екологічного права та законодавства України в сучасних умовах. Зокрема, розглянуто генезис наукових досліджень земельного, водного, лісового, надрового (гірничого) права, правової охорони довкілля з часу

¹ Соколова А. К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку : монографія. Харків : Право, 2009. 288 с.

² Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України : монографія. Харків : Оберіг, 2019. 336 с. (Харків. наук. шк. екол. права).

зародження їх і до сьогодні, проаналізовано питання становлення та розвитку інституту екологічних прав людини, законодавчу ретроспективу і сучасний стан еколога-правових договірних відносин, а також мовні феномени в сучасному екологічному праві та юридичну відповідальність за його порушення. Велику увагу приділено проблемам кодифікації екологічного законодавства з урахуванням новітніх тенденцій сучасного правотворення, розуміння верховенства права в системі координат «суспільство – довкілля», а також концепції розвитку екологічного права та законодавства в умовах євроінтеграції.

Доволі цікавим є наукове дослідження Г. В. Анісімової¹, яке присвячено теоретичним засадам розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини. Проаналізовано питання сучасної парадигми природного права і законодавства, визначено особливості генези природних екологічних відносин, розкрито новітні тенденції вдосконалення екологічного законодавства з позицій природно-правової доктрини. Проведене дослідження дозволило розширити наукове вчення про сутність і зміст екологічного права, його місце в системі права, а також детальніше розглянути його взаємодію з іншими галузями й науками (і не лише юридичної спрямованості), з'ясувати вплив природно-правової доктрини на становлення галузевої еколого-правової доктрини і сутності державної екологічної політики України, створення модерного екологічного законодавства, визначити перспективи його кодифікації. Проблеми, які були порушені авторкою в монографії, мають значення з огляду на стратегічну мету незалежної України, а саме: входження до Європейського Союзу (далі – ЄС), імплементацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, створення єдиного наукового і правового простору, правопорядку (у тому числі й екологічного), вагомість забезпечення дієвого судового захисту екологічних прав та інтересів людини і громадянина.

У роботі В. В. Шеховцова² розглядаються актуальні проблеми правового регулювання фауністичних відносин. Автором досліджуються філософсько-правові аспекти становлення фауністичного законодавства, проаналізовано основні теоретико-правові та практичні засади вдосконалення фауністичного законодавства України. Усебічно

¹ Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини : монографія. Харків : Право, 2019. 672 с.

² Шеховцов В. В. Перспективи формування і розвитку фауністичного законодавства України : монографія. Харків : Право, 2020. 344 с.

розглянуто проблематику трансформації інститутів права власності та користування тваринним світом, зокрема особливості забезпечення права загального і спеціального користування, теоретичні проблеми забезпечення балансу публічної та приватної власності на тваринний світ. Окрім того, було проаналізовано фауністичне право і законодавство України на сучасному етапі розвитку.

Монографію В. Л. Бредіхіної¹ присвячено проблемам правового регулювання реалізації та захисту права громадян на безпечне навколишнє середовище. У роботі розглядаються питання поняття, сутності та правового змісту зазначеного права, його об'єкта та суб'єктивного складу. На основі аналізу чинного законодавства визначено особливості реалізації зазначеного права в різних сферах природокористування та пропонується класифікація його видів.

Проблемам юридичних гарантій права природокористування присвячено наукову працю М. К. Черкашиної². У роботі визначається зміст суб'єктивного права користування природними ресурсами в сучасних умовах, пропонується визначення поняття юридичних гарантій права природокористування, наводиться їх відповідна класифікація. Авторкою досліджуються особливості юридичних гарантій виникнення, реалізації і припинення суб'єктивного права користування окремими видами природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо), а також гарантії їх охорони і захисту; пропонується науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства шляхом визначення юридичних гарантій здійснення й захисту права природокористування та рекомендації для вдосконалення дієвості цих гарантій.

Науково значущою є монографія Т. В. Єрмолаєвої (Григор'євої)³, яку присвячено проблемам використання, охорони та відтворення водних живих ресурсів. У роботі досліджується поняття водних живих ресурсів, його ознаки та особливості. На підставі дослідження чинного екологічного законодавства авторка здійснює класифікацію водних живих ресурсів, висвітлює питання правового регулювання їх використання, відтворення та охорони. Значної уваги в роботі приділяється проблемам правового стимулювання збереження й захисту водних

¹ Бредіхіна В. Л. Конституційні засади права громадян на безпечне навколишнє природне середовище : монографія. Харків : Вид. ФОП Вапнярчук Н. М., 2008. 168 с.

² Черкашина М. К. Юридичні гарантії права природокористування : монографія / за ред. А. П. Гетьмана. Харків : ФІНН, 2010. 176 с.

³ Григор'єва Т. В. Правові засади використання, охорони та відтворення водних живих ресурсів : монографія. Харків : Право, 2011. 176 с.

живих ресурсів та відповідальності за порушення законодавства в галузі охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів.

Монографічне дослідження О. О. Савчук¹ присвячено суспільним відносинам, що виникають із приводу володіння, користування та розпорядження лісами, охорони, відтворення та сталого використання лісових ресурсів, що регулюються нормами чинного законодавства, їх поняттю, особливостям, складу, підставам виникнення, зміни та припинення.

У монографії Е. Є. Туліної² досліджується становлення та розвиток такого інституту екологічного права, як інститут права використання рослинного світу, аналізуються поняття, форми та види використання рослинного світу, суб'єкти правовідносин у сфері використання, їх права й обов'язки, підстави й порядок виникнення, зміни та припинення правових відносин у цій царині.

Наукову працю О. О. Статівки³ присвячено визначенню особливостей правового забезпечення природно-заповідного фонду, дослідження яких відбувається у корелятивному зв'язку з концепцією формування національної екологічної мережі України.

Комплексному дослідженню питань, які стосуються правового регулювання використання земельних ділянок для житлового будівництва, присвячено роботу О. С. Малохліб⁴.

Важливим етапом сучасного наукового доробку кафедри стала підготовка колективної монографії, у написанні якої взяли участь усі її провідні науковці⁵. Монографію присвячено дослідженню концептуальних засад сучасного стану та перспектив розвитку законодавства про охорону довкілля. У роботі проаналізовано правові засади державної екологічної політики у сфері охорони довкілля, науково-методологічні чинники становлення та перспектив розвитку законодавства про

¹ Савчук О. О. Процедурні правовідносини у лісовому законодавстві України : монографія / О. О. Савчук ; під заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Харків : Фінарт, 2016. 242 с.

² Туліна Е. Є. Правові засади використання рослинного світу : монографія / Е. Є. Туліна. Харків : Право, 2017. 216 с.

³ Статівка О. О. Правове забезпечення природно-заповідного фонду як складового елемента екологічної мережі України : монографія / наук. ред. А. П. Гетьман. Харків : Право, 2018. 250 с.

⁴ Малохліб О. С. Правові засади використання земельних ділянок для житлового будівництва : монографія; під заг. ред. проф. М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2021. 176 с.

⁵ Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / А. П. Гетьман, А. К. Соколова, Г. В. Анісімова та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана.

охорону довкілля, організаційно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища. Особливої уваги приділяється питанням правового забезпечення охорони земель, вод, рослинного та тваринного світу, надр, атмосферного повітря, озонового шару та клімату, природних ресурсів континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, навколишнього природного середовища при поводженні з відходами, міжнародно-правовим засобам забезпечення охорони довкілля. У роботі сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення механізму правової охорони довкілля.

Але, мабуть, вершиною фундаментальних досліджень, які проводилися та над якими продовжують працювати науковці кафедри, стала участь на той час 14 її членів (А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, В. Л. Бредіхіна, О. В. Донець, Т. В. Єрмолаєва, О. В. Лозо, О. В. Павлова, А. К. Соколова, Є. П. Суєтнов, О. М. Ткаченко, Е. Є. Туліна, М. К. Черкашина, В. С. Шахов, В. В. Шеховцов) у написанні 14-го тому Великої української юридичної енциклопедії, який має назву «Екологічне право». Цей том було підготовлено в колаборації з академіками та членами-кореспондентами Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, а також науковцями, що представляють провідні наукові школи екологічного права України. Він містить матеріали, що висвітлюють сучасний стан та перспективи розвитку доктрини екологічного права і законодавства. В Енциклопедії наводяться поняття і категорії, що стосуються засадничих положень екологічного права – предмета, методу, системи, джерельної бази, а також усіх без винятку правових інститутів: управління у сфері природокористування та охорони довкілля; права власності на природні ресурси та права природокористування, екологічних прав, екологічної, радіаційної та ядерної безпеки; зон надзвичайної екологічної ситуації; юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства; права водокористування, лісокористування, надрокористування, користування рослинним і тваринним світом, охорони атмосферного повітря, правового режиму екомережі і природно-заповідного фонду та деяких інших. Значну частку термінів цього тому Енциклопедії присвячено міжнародно-правовим конвенціям, договорам, деклараціям та іншим правовим документам із проблем охорони довкілля та захисту біорізноманіття і клімату¹.

¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016, – Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 776 с.

Це видання є першим в Україні систематизованим зведенням знань про основні поняття, які використовуються в науці екологічного права та законодавства. В Енциклопедії розміщено статті, що в сукупності становлять квінтесенцію, цілісне коло понятійного апарату концепції взаємодії «суспільство – людина – довкілля».

З часу видання останньої колективної кафедральної монографії (2014 р.) за ініціативою членів кафедри були проведені низка національних та міжнародних науково-практичних конференцій та круглих столів, серед яких: «Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти» (м. Харків, 2014 р.); «Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади» (м. Харків, 2015 р.); «Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України» (м. Харків, 2016 р.); «Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції» (м. Харків, 2017 р.); «Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах» (м. Харків, 2019 р.); «Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 р.» (м. Харків, 2021 р.); «Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану» (м. Харків, 2022 р.); «Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз» (м. Харків, 2023 р.).

На сучасному етапі члени кафедри зосередили свою увагу на дослідженні актуальних для сьогодення проблем, які дотичні до правового забезпечення впровадження та реалізації екосистемного підходу у використанні природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; охорони клімату на теренах держави; правового забезпечення екологічного збалансованого використання, збереження та відновлення природних ресурсів та комплексів; правового регулювання застосування інформаційних технологій у сфері охорони довкілля; використання потенційно небезпечних в інвазивному розумінні генетично модифікованих організмів у навколишньому середовищі, біологічних агентів та інвазивних чужорідних видів; розроблення правового забезпечення економічного механізму захисту довкілля через створення умов інноваційного розвитку у сфері екологічного господарювання та ін.

Саме наведені актуальні проблеми екологічного права та законодавства, які були в полі зору науковців кафедри протягом минулих років та залишаються предметом дослідження на сьогоднішній день,

є джерельною базою Харківської наукової школи екологічного права, у витоків якої стояли наші вчителі – засновники цієї школи: Ю. О. Вовк, В. В. Гречко, В. К. Попов, В. О. Чуйков та ін.

Монографічне дослідження є продовженням традиції Харківської наукової школи екологічного права та присвячене теоретичним і прикладним аспектам права природокористування в новітній національній еколого-правовій доктрині. У ньому знайшли своє висвітлення питання у сфері використання природних ресурсів та комплексів, безпекові еколого-правові аспекти використання природно-ресурсного потенціалу України, еколого-правові засади забезпечені збалансованого природокористування, користування природними ресурсами та комплексами на засадах впровадження екосистемного підходу, забезпечення збереження та сталого використання компонентів біологічного різноманіття, розвитку ландшафтного законодавства, правового забезпечення природокористування в умовах кліматичної кризи, екологічного господарювання та використання природних ресурсів у містах, інших населених пунктах та енергетичній галузі. Окрім того, частину викладених питань присвячено загальним проблемам права природокористування, землекористування, водокористування, а також використання об'єктів рослинного та тваринного світу.

Автори висловлюють слова щирої вдячності рецензентам – доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту НАПрН України, завідувачу кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України Володимиру Михайловичу Єрмоленку та доктору юридичних наук, члену-кореспонденту НАПрН України, професору кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Михайлу Васильовичу Шульзі за слушні поради та рекомендації до написання цього монографічного дослідження.

***Анатолій ГЕТЬМАН,**
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
лауреат Державної премії України
в галузі науки і техніки,
ректор НЮУ імені Ярослава Мудрого*